

U S U S U S U S

REFRANES

ԳԱՂԱՂԱՆ: Օտար երկիրներ պըտըտող հռոմէական քարոզիչներուն ընկերութենէն Շառլիէ քահանայն մօտեցաւ Չինաց երկրէն ետ դառնալով Մարտիկեա եկեր է: Մտր Չինաստանու և անոր սահմանակից երկիրներուն մէջ բրածնեալուն և քաշածնեալուն վրայօք շատ բաներ գրլած է քարէֆէր՝ քարածման հասարայ տեսորակներուն մէջ: 1841 ին Ղօնքինքլ բռնաւորները ասիկայ բռնեցին. չլթաներով կապեցին և բանալ գրին, ծեծեցին, և ստակայ չարչարանքներ տուին. անանկ որ՝ քիչ մնաց ծեծի տակ կը մեռնէր կոր: Ուղածին այն էր՝ որ այն երկիրներուն բնակիչներէն նոր քոթատանայ կողովներուն վըրայօք տեղեկութիւն առնեն. բայց Շառլիէ քահանայի իր ըւութեանը վրայ հաստատուն կողմա Պէտի մեռնեցին, երբ որ Էդիօն ըտեւած գողղիւ, կան քօվէրը եկաւ, այս ալ՝ հետը գտնուող ուրիշ չորս հօգի ալ աղատեց: Մյս քահանայիս բանտարկութիւնը 18 ամիս քշեց:

Իծագլխին հրամանատարը Պ. Մկվելք՝ ասոնք անկեց աղատելէն ետքը իր նաւուն մէջն առաւ հետը Սարսիլիա բերաւ . բայց Շառռիէ երկար ատեն Սաւսա չի կեցաւ . նորէն ետ դարձաւ եկած կողմերը երթալու , և քրիստոնէական հաւատոյ քարոզութիւնը շարունակելու : Իայց յիշեալ քարոզչաց ընկերութեան վերակացուն երուն մէկը ծեր և տրկար ըլլալուն համար պաշտօնէն հրաժարվելով՝ այս քահանայս կանչովիցաւ , որ գայ անոր տեղը անցնի :

Վերլիկայի նորադանդներն ալ քարոզիչներ ունին որ Ուիկիմանիա կը պըտըրան . Հնդկաստան և Չինաստան կ'երթան քրիստոնէութիւն քարոզելու համար . Կ'ըստատեմք որ ասոնց մէկին ալ քրիստոնէական հաւատոց համար ատանկ մէկ բան մը պտտահի . բայց գիտեմք ալ որ երկար ժամանակ պիտի տպատեմք : Վրեկց պաշտպանութիւն ընող ինկիլիզի կամ Վերլիկայի հիւպատոս չի գտնուած տեղը գտնուիլ շատ չին սիրեր այս քարոզիչներս : Սուտեր՝ նորադանդ կը բռնըը Սաքսնիայի կայսրընորին պաշտպանութեամբ . բը երեւան հանեց և առաջ տարաւ . աշխարհական իշխանի պաշտպանութեամբ ուժ գտած կրօնք մը տարածելու համար ալ աշխարհական իշխանութեն պաշտպանութիւն պէտք ըլլալը՝ այս քարոզիչները աղէկ գիտեն . և Շառռիէ քահանային քաջամին հաւատաւ չըլլալ կը կործեն թէ հալածանքն ու քանադրանքն մի և նոյն բան ըսել է . և իրենց համար եղած բանադրանքները հալածանքի տեղ դնելով՝ իրենք գրեւէ կը միտթարեն :

— Պ. Պէրմէյ, որ չորս տարիէ ՚ի վեր բրոթէս
դանդներուն ճօճէ՛ք ըստած աղանդոյն կը հետեւէր,
և մեծ քանի ունէր նոյն աղանդոյն յոտուկ եղած
վարդապետութիւնները | Ի՞նչ քաղաքին մէջ տարտ
ծելու, իր աղանդը ուրացաւ, և մէկ գրութիւն մըն
ալ հրատարակեց | Ի՞նչ քաղաքը ապագրութեամբ,
որուն մէջ բրոթէսդանդներուն ամէն աղանդներէն
եւ ինկնալուն և Հռովմայական եկեղեցւոյ դաւանու-
թիւնը ընդունելուն պատճառները կը բացատրէ :
Այս գրութեան մէջէն երեւելի են հետեւեալ
խօսքերը :

« Ինչ պարտք սեպեցի բրթեպանդուծե՞հ հիմ-
նական կանոնէն հրաժարիլ, որ է աստուածաշունչ
սուրբ գրոց ազատ մեկնութիւնը, և հաւատարմաց
վրայ ամէն մէկ մարդոց մասնաւոր հեղինակութիւր,
որովհետեւ անանկ մէկ մարդութիւն մը չի կայ՝ որ
այս կանոնն բռնելով անոր մէջ չիյնուի. և անանկ
մէկ ճշմարտութիւն մը չի կայ՝ որ այս կանոնն բռ-
նող մարդը չի հերքէ » :

« Ինձի պարտքը ուսելիցի եկեղեցւոյ վարդապետութեան դէմ եղած վարդապետութիւններուն ամէնն ալ ուրանալը . որովհետեւ մարդը ասոնց հաւատարմ համոզող պատճառներ չի կայ . քանզի մէկ զորապետը հեղինակութեան մը չի կայ որ ասանկ վարդապետութիւնները լծուած ըլլայ ։ » :

« Ինձի պարտք սեպեցի հաւատալ թէ տեսանել
լի եկեղեցի մը կայ . որովհետեւ քրիստոնէութիւն
սկիզբէն ՚ի վեր ասոր հաւատացեր են քրիստոնէայք :

Լ սուրբ գրոց մէջ շատ խօսքեր կան որ հին ստեղծ
ներէ՛ ՚ի վեր այս մոքիս վրայ մեկնուած են ։

« Ինձի պարտք սեպեցի նոյն պատճառներուն համար, որ այն եկեղեցւոյն մէկ հատիկ հէզինակու թեանը հաւատամ և հնազանդիմ »:

« Ինձի պարտքը սեպեցի իմ անձս այն հեղինակ-
հոլթեան տակը խոթելը, որովհետեւ այն հեղինակ-
հոլթիւնը լստուծմէ է. և ատիկայ չընդունիլը լս-
տուծոյ մեր վրայ ունեցած իշխանութիւնը չընդուն-
ելու է » :

« Ինչնար է չի ճանչնալ որ այս հանգամանքներս
ուղղափառ եկեղեցւոյ կը յարմարին միայն » :

«Ուրեմն սուղ Է որ ամեն բրիտանական վարչապետութեան և բարոյականի մէջ եկեղեցւոյ հեղինակութեան հնազանդելով՝ ճշմարտութեան և փրկութեան մէկ հասիկ ճաճօւն մըն եմ»:

— Գլխաւորապէս Օտաջ գաւառաւոր Սէյիտ օթըրման գէնդին քահանայն Պրըպիօն անուն՝ տակէց առաջ իրեն հանած քանի մը գիրքերու մէջ՝ բրիտանական եկեղեցւոյ սորվեցուցածններուն հակառակ քանի մը մուլար վարդապետութիւններ սերմաններ էր ։ Գէնդ տեմբեր ամսոյն սկիզբները այս մարդս այս մուլար վարդապետութիւնները ետ կանչէց, Պօլէ քաղաքին եպիսկոպոսին յատուկ այս բանին համար խուստովանութեան և հնազանդութեան գիր գրելով ։ Այս գրոյս մէջ յայտնի կը գաւառնի և կը խոստովանի, թէ ամէն կերպով եկեղեցւոյ հեղինակութեանը հնազանդեց, և և կը յորդէ նոյն հեղինակութիւնը ։ Եւ յայտնի խօսքերով կը զըզնայ՝ որ անոր վարդապետութեանցը հակառակ գիրքերէ հրատարակէր, անոր հեղինակութեանը հնազանդեւէն գլուխ քաշելով ։ Այս իր գործին ստուգութիւնը և անկեղծութիւնը հաստատուելու համար՝ իր հրատարակած գիրքերը որքան որ կրցաւ նէ ժողովց, եպիսկոպոսանիստ եկեղեցւոյն Սէյիտ անուն քահանային հանեց, կատարեալ իշխանութիւն տալով որ անոնք կրակը ձգէ այրէ ։ Այս նշաններուս վրայ ասոնցմէ մեծ ուրիշ նշան մըն ալ ելել լցուց ։ Սէյիտ վանքի մը մէջ իրեն առանձնանարու սենեակ մը ուղեց, որ ատեն մը հոն կետարու ժամանակ ունենայ, և իւր վիճակին և աստիճանին վրայ մտածէ ։ Այս խնդիրս ընդունվեցաւ և ՚ի գործ գրվեցաւ, ինչպէս որ պետք էր ըլլալ ։ Ասորով Պրըպիօն քահանային մուրթութիւններուն խաբէութիւնը մարդոցը զգաստութիւն, և անոր մուրթերուն վրայ զաւարտներուն միջութարութիւն եղաւ ։

— Վրաստայի կառավարութեան Բէր ըստւած խորհրդականներուն մէկ ժողովքին մէջ Պ. Ալթօն չէ կոմար իրեն համար « ես ոչ հռոմէական եմ և ոչ քրիստոնէայ » ըսելուն վրայ տեսնելով որ հոն գտնուողներուն մէջ փարսլուօքը շատցաւ , դժգոհ հռութեան նշաններ տեսնուեցաւ նէ , որպէս թէ զինքը արդարացիներէլ համար՝ Խորժի յաւագ իրնից պէտքովս խորագրով ճառ մը շինեց , և ուրիշ եւ պէտքանք ըստւած ամսօրեայ տեղափոխներուն մէկուն մէջ տպւելտուաւ : Այլ ֆռանտըլի օրագիր մը որ կը բժնական նիւթոց վրայ տպւեալբար արէկ խորհրդա ծովթիւներէ կ'ընէ , այս ճառէն հետեւեալ հատուածը կ'առնէ . որ ասոյցոյցներով կը ցըցընէ թէ Վրաստայի կառավարութեա խորհրդական գտնուողներուն և նախարարներուն մէջ կրօնքը ինչ զիճալի մէջ է : Պ. Ալթօն չէ՝ ասկէց աւելի ընդհանուր հետեւութիւն կը հանէ բար ֆռանտըլ աղբին վրայ . բայց ֆռանտըլներուն մէջ անկեղծութեամբ հաւատքի հետեւող մարդ շատ գտնուելուն համար յիշեալ օրագիրը հետեւութիւննին միայն ընդհանուրութիւնը կը սրբագրէ . ուրիշ ըսածներուն դէմ բռնելը մը չունենայլ և հաւնիլը կը խոտովանի : Պ. Ալթօն չէ ասոսկ կը խօսի իր շինած ճառին մէջ :

« Քր. առաջիկ մէջ հռոմէականեանքն կարծեցեալ շատաւ որո՞ւթի՞ր կրնայ երբեք կապի բաժնուիլ : Անոնք որ հռոմէական են . անոնք որ հռոմէական կը կարծուին բայց չեն . և անոնք որ հռոմէական չեն . բայց կ'ուզեն որ ուրիշները զիրենք անանկ կարծեն : Հռոմէականեա-
րուն համար բռնիք մը չունիմ » :

¹⁴ Հռոմեական չղջալով անանկ կարծուածներուն բնուպէս գլխաւ

Հոր կրնայ սեպուղը յարգող Պ. Տիբեկը։ Արևիկ 1844 թվոյն մէկ ապրիլէն զիրք մը ընենց Փռանարքիւրեան եկեղեցական Իրաւաբանութեան վրայ։ Անիի արքեպիսկոպոսը Փռանայի ամեն եպիսկոպոսներուն հետ մէկ տեղ ուր զիրքը դատարարեց։ Հռոմիւրք քահանայապետն ալ իրարեց առած մը լինելը հաստատեց։ և յայտը որ այս զիրքին մէջ պառնակայած նիսդադատութիւնները սուտ և հերքելաւորական և հոյս հոյսութեամբ լեցան են։ Անանկ է նե՛ Պ. Տիբեկն հռոմէական չէ։

“ Լուսիքս ամէնը այս էջ՝ Պետութեան խորհրդարանը եպիսկոպոսներուն ըրածը դառապարտեց, և յիշեալ գլխիքին հումանութիւն տուաւ: Ամանկ է նե՛ղ, պետութեան խորհրդականներն ալ, անոնց պէտէ և Պ. Տիբեւեանի պէս խորհողներն ալ հումանական չեն: ”

“ Մարզը չե կրնար որոշ գիտնալ թէ քանի՜ հոգի կ'եղին անոնք որ հառաւական եկեցեւոր մէջ մտաւ հաստնութիւն կուտան անհոգութիւն կամ անտանի ստրկած բնաւոր՝ կամ անոր համար որ՝ հիմնութան բըւռնած բաղբէջնաւ կանոնին նոյնիւր՝ օտանկնեղան ու բլի հաւատք դաւանելով աւելի անտեղութիւն ունի քան թէ օգուտ ։

“Ասոր հաշիւը դիւրին է . և եղած ալ է . ընողներն ալ այս պէ-
տու թեան կրօնքին (աղթիօն օթիսիէն) հետեւողներն են , որ վաղ-
ուշ եղած ժամանակը և տեղը եկած ատինը , կամ երբ որ քաղաքա-
կան դիտմանը մը այնպէս պահանջն նէ՝ մեծ օրերը հագնելու լաթեր-
նին անուակէն համաձի պէս կրօնքնին երեւան կը հաննեն . և երբ որ
ժամանակը և պատահութիւնը անցին նէ՝ նորէն կը պահեն : Ասանկ են
անոնք՝ որ իրենց կանանցն ու աղէկներուն համար պատարագ տեսնե-
լու կ'երթան . կամ գերեզ ճամբորդութիւն ընեն նէ՝ Վօրթէւին Ֆեռ-
նէշ գերեզ ըրածին պէս , որովհետեւ գեղի տէր են , ասով գեղացիներ
բուն օրինակ ըլլալ կ'ուզեն : Անոնք որ մէկ քաղաքական կարծիք մը
ունենալով , զորօրինակ Լեֆէրէիսը ըլլալով , (որ Փռանապի թագաւո-
րութիւնը հին Պոստոնիսիւրուն ցեղին դառնալը կ'ուզեն) , կամ իրենց
գտնուած թաղին կուսակցութիւն ցըրցելու համար , ինչպէս են Փո-
թաթի օնն Ժեղաթի թաղին ընտիրները , և կեդեցական ջանի մը պատ-
ուելանքները ՚ի գործ կը դնեն : Անոնք որ սպասաւորներուն խաթերը
ուրաւար տարին . քանի մը որ պահէք կը բռնեն . անոնք որ կրօնքը ուս-
միկներուն օգտաւար ջանի մը պէս բռնելուն համար կը պաշտպանեն :
Այսպէս ասկէջ վաթիւսուն տարի մը առաջ՝ ասոնք նախկինը տգիտութիւն
համար ալ ասանկ կ'ըսէին թէ ուսմիկներուն արեւ է ո :

Կրօնքը ռամիկներուն համար ազէկ է ըսողներուն գէմ Պ. Ալթօն չէին ըսածը լրման է. որովհետեւ ասանկ ըսողները կրօնքն ալ տգիտութիւն կ'ըսեպէն: Բայց փորձը ասոնց այս խօսքը սուտ համած է: Տքիտութենէ պատճառած գէշութիւն ինչ որ կայ նե՛ նոյն գէշութիւնը կրօնից պակասութեանէ ալ կը պատճառի. անոնցմէ աւելի գէշերն ալ տեսնուած են: 1732 թուին ֆռանսըղները արգէտ չէին, բայց անհաւատ էին. այն ատենուան պատմութիւնն ու տգիտութեան ժամանակին պատմութիւնը իրարու հետ բարդատուց կրնայ հակելնալ թէ տգիտութիւնը մի աւելի վնասակար է հասարակութեան, անհաւատութիւնը մի: Տգէտ մարդ մը քրիստոնէութեան պարտականութիւնները կատարելով իր աղբին և երկրին օգտակար կրնայ լըլալ. գիտուն անհաւատը հարկաւորտայէն էն որ խօսքը բանուկ լըլայ նե, իր գտնուած ընկերութեք վնասակար է: Ո՛ր դէնմը այն, որ ամէն գիտուեց լըլըր ծուաւորն ալ քրիստոնէութիւնն է. և քրիստոնէութեան լըլսէն ղուրկ մնացած՝ մօքքին սիրող խաւարը՝ ասանկ մարդուն հետեւած գիտութեանը վըլայ ունեցած հմուտութիւնն ալ կամեմէրի կ'ընէ: Աստղաբաշխ մը՝ որ բոլոր տիեզերաց մէկ արարիչ մը կենալը չի ճանչնայ, բփիշկ մը՝ որ մարդոյս կենսական գործողութենէն կարող չըլլայ գուշակելու թէ մարդոս նիւթէ կախում չունեցող անմահ հոգի մը ունի, և այն է որ կը խորհի, ասանկ աստղաբաշխի և բփիշկի համար ինչպէս բեմը որ իրենց գիտութեանը և արուեստին մէջ կատարեալ հմուտութիւն ունին, որովհետեւ իրենց նպատակ առած բաներն նուն առաջին շարքից չեն գիտեր: Այս ասանկ գիտնալէն ետքը ինչպէս կրնայ հաւատքը տգիտութեան հետ բարդատուիլ: Բայց մենք Պ. Ալթօնին ուրիշ ըսածները նայինք:

«Ասանկի ինքնադուրժին կոյ մի իրօք, և կենար ստուգումն է մի: Այո՛: Եւ արդեօք ֆանաորդներուն խիտ շարք որ հոռմեա կան կըստեմ, ասոր հարորդ են մի: Ատոր ասանկ ըլլալը հաստատեալը համար ուրիշ ասպայցից կարօտ չեմ, նմի բաւական է այն յաւնաւ և ահաւոր հակառակութիւնը, որուն պատահած են ֆուանայի մէջ ուսանի ազատութիւնը, և կրօնադարական կարգերուն ազատ կարգութիւնը:

